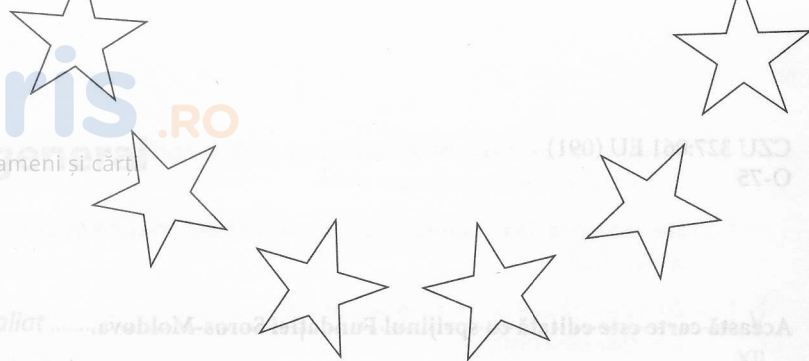

Originile și evoluția Uniunii Europene

Coordonator al volumului
Desmond Dinan

Wendy Atbeek	Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții
Craig Parsons	Originea și evoluția Uniunii Europene / coord. Desmond Dinan. - Ch. : E.P. Știință, 2010 (Combinatul Poligrafic). - 376 p. - Bibliogr. p. 345-350. - ISBN 978-9975-67-649-6
Stephen Martin	337.061 EU (091)

7. Istoria lucrării a lui Charles de Gaulle cu privire la Europa 145
Jeffrey Vaux

Partea a IV-a. De la Comunitatea Europeană, la Uniunea Europeană 175
© E.P. Știință pentru editia în limba română, 2010.
© Traducere: Valentin Căpățână, 2010.
© Concepția grafică a copertei: Mihai Băcișchi

Știință, 2010

Cuprins detaliat	V
Prefață	XII
Lista colaboratorilor	XII
Lista figurilor	XIII
Lista tabelelor	XIII
Abrevieri și acronime	XIV
Introducere	1
<i>Desmond Dinan</i>	

Partea I. Continuitate și schimbare

1. Integrare și dezintegrare înainte de 1945	9
<i>Peter Stirk</i>	

Partea a II-a. Contextul postbelic

2. Divizarea Europei: Războiul Rece și integrarea europeană	31
<i>David A. Messenger</i>	
3. Problema germană și integrarea europeană	56
<i>John R. Gillingham</i>	

Partea a III-a. Modelarea Comunității Europene

4. Liberalizarea, convertibilitatea și piața comună	87
<i>Wendy Asbeek Brusse</i>	
5. Triumful Europei comunitare	110
<i>Craig Parsons</i>	
6. Construind pe cărbune și oțel: integrarea europeană în anii '50 și '60	131
<i>Stephen Martin</i>	
7. Ideea incertă a lui Charles de Gaulle cu privire la Europa	146
<i>Jeffrey Vanke</i>	

Partea a IV-a. De la Comunitatea Europeană, la Uniunea Europeană

8. Un deceniu întunecat? Integrarea europeană în anii '70	175
<i>Richard T. Griffiths</i>	

9. Integrarea europeană în lumina și umbra agriculturii	198
<i>Ann-Christina Lauring Knudsen</i>	
10. De la impas, la dinamism: Comunitatea Europeană în anii '80	226
<i>N. Piers Ludlow</i>	
11. De la piață unică, la monedă unică	241
<i>Dorothee Heisenberg</i>	
12. Uniunea Europeană, Uniunea Sovietică și sfârșitul Războiului Rece	262
<i>Jeffrey J. Anderson</i>	
13. Uniunea Europeană în extindere	280
<i>Anna Michalski</i>	

Partea a V-a. Istoriografie

14. Istoriografia integrării europene	307
<i>Desmond Dinan</i>	
Apendice: Cronologia integrării europene, 1945–2005	335
Referințe	345

Respectarea drepturilor omului și cărți

Capitolul 1

Integrare și dezintegrare înainte de 1945

Peter Stirk

Cuprins

Introducere	10	Dezintegrarea Europei	19
Integrare și dezintegrare înaintea Primului Război Mondial	12	Provocarea reprezentată de fascism și național-socialism	21
<i>Zollvereinul</i>	12	Provocarea reprezentată de noua ordine național-socialistă	22
Naționalism și unificare	13	Planurile germane	22
Integrarea economică și dreptul internațional	14	Reacțiile occidentale	23
Viziunea imperiului și a integrării	15	Viziunile rezistenței	26
Primul Război Mondial și reconstrucția postbelică	16	Concluzii	27
<i>Mitteleuropa</i>	16	Lecturi suplimentare	28
Pacificare și reconstrucție	17	Pagini web	28

Rezumat

În secolul premergător celui de-al Doilea Război Mondial, Europa cunoaște atât experiența integrării (de la unificarea națională până la interdependența economică internațională), cât și pe cea a dezintegrării (fragmentarea politică și economică). Drept exemple ale integrării din acea perioadă pot servi *Zollvereinul* (uniunea vamală), creat în 1834 și aflat sub dominația Prusiei, și unificarea politică germană și italiană de la sfârșitul secolului al XIX-lea. În general, Europa s-a bucurat de un grad înalt de interdependență economică la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în comparație cu dezintegrarea economică din perioada interbelică (în anii '20 și '30). În al doilea deceniu al secolului al XX-lea, mișcarea Pan-Europa, lansată de contele Richard Coudenhove-Kalergi, încearcă să revigoreze sprijinul public pentru o federație europeană, însă opinia publică nu a reușit să influențeze, de una singură, acțiunile politicianilor. În cadrul faimosului său discurs din 1929, ministrul de externe francez, Aristide Briand, propunea „un fel de legătură federală”, reflectând interesele naționale franceze, fapt ce a stârnit inevitabil suspiciunea Germaniei. Alte țări și-au exprimat îngrijorarea cu privire la un posibil impact al acestei

„legături” asupra Ligii Națiunilor și a relațiilor economice mai extinse. Planurile Germaniei din timpul celui de-al Doilea Război Mondial de a crea o Nouă Ordine, deși vagi, au ridicat problema pericolului iminent al integrării hegemonice, iar experiența ocupației germane și amplificarea mișcării de rezistență au trezit interesul pentru o posibilă federație europeană postbelică. Totuși, în cele din urmă, integrarea sub forma Comunității Europene și a Uniunii Europene a fost înfăptuită de către state, și nu de mișcările populare conduse de intelectuali vizionari.

Introducere

Perioada cuprinsă între mijlocul secolului al XIX-lea și sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial este adesea văzută ca o epocă a naționalismului și a politicii marilor puteri, culminând cu dezastruosul Prim Război Mondial, cu eșecul ulterior al Tratatului de la Versailles și al Ligii Națiunilor, cu ascensiunea fascismului și izbucnirea unor noi conflicte armate. Numai după cel de-al Doilea Război Mondial, și mai distrugător decât primul și marcat de oroarea Holocaustului, liderii europeni, sau cel puțin unii dintre ei, au fost zguduiți suficient ca să se angajeze în noul experiment ce a devenit Uniunea Europeană (UE). Perioada 1914–1945, interpretată de unii ca un alt Război de 30 de ani, creează o imagine negativă, temperată doar de eforturile unor vizionari izolați și de primii pași ezitanți și ineficienți către integrare. Această imagine contrastantă a și constituit baza realizărilor din epoca postbelică. Consemnările istorice din această perioadă, referindu-se adesea la „ideea” Europei, aveau tendința să se concentreze asupra unor viziuni ce contrastau puternic cu realitatea dură a conflictului dintre marile puteri ale Europei și naționalismul exagerat (De Rougemont, 1966; Heater, 1992). De asemenea, sursele istorice respective atenționau asupra faptului că legătura dintre ideile vizionarilor și interesele oamenilor de stat care au inițiat formarea comunităților europene este, în cel mai bun caz, inconsistentă (vezi capitolul 14).

Totuși versiunea unei legături între războaiele sângeroase din perioada premergătoare anului 1945 și integrarea europeană din epoca postbelică nu este totalmente lipsită de sens, după cum se poate vedea aruncând o privire asupra celor trei actori-cheie implicați în Planul Schuman din mai 1950, plan care a inițiat procesul de integrare europeană contemporană. Ministrul de externe francez din 1950, Robert Schuman, s-a născut la Luxemburg în 1886, a devenit cetățean german și a muncit în Alsacia, care i-a fost luată Franței în timpul războiului franco-prusac din anii 1870–1871. Prin urmare, el a fost înrolat în armata germană în timpul Primului Război Mondial, dar a devenit cetățean francez după realipirea Alsaciei la Franța în urma Tratatului de la Versailles. Cancelarul german Konrad Adenauer, născut în 1876, primar de succes al orașului Köln după Primul Război Mondial, a fost suspectat de faptul că ar fi împărțit planurile Franței de separare a landului Renania de Germania. A decedat în 1967, la patru ani după Tratatul franco-german, care a simbolizat reconcilierea postbelică. Al treilea, Jean Monnet, inițiatorul Planului Schuman, s-a născut în 1888 la Cognac. Ulterior, acesta a declarat că dacă n-ar fi izbucnit Primul Război Mondial, el, posibil, nu ar fi părăsit niciodată afacerea de familie

și nu ar fi îmbrățișat cariera de funcționar public, în țară și în străinătate. Este remarcabil faptul că memoriile sale încep nu cu descrierea copilăriei, ci cu criza declanșată de eșecul militar al Franței din 1940, capitolul fiind intitulat *Unitatea în pericol* (Monnet, 1978).

Deși cariera politică a acestor oameni poartă amprenta epocii de până la 1945, marcată de naționalism și conflicte dintre marile puteri, capitolul de față sugerează că imaginea Noii Europe postbelice a voalat procesele mai complexe de integrare și dezintegrare atât la nivelul ordinii statale, cât și la cel al ordinii internaționale, fapt ce le-a oferit actorilor politici și economici de mai târziu stimuli și modele puternice, dar și mituri. Mai exact, în cadrul prezentului capitol se argumentează că traiectoriile naționalismului, ce se transformă în hipernaționalism, urmat de integrare, implică un contrast suprasimplificat între cele două procese. Integrarea națională, foarte problematică în sine, a generat mituri care au devenit un obstacol în consolidarea integrării europene incipiente. De asemenea, în acest capitol se susține că integrarea economică nu a dus numai decât la unificarea politică și că viziunile imperiale, având un rol central în istoria principalelor state europene, au pus sub semnul întrebării presupusa superioritate a statului-națiune și, într-o măsură sau alta, au avut legătură cu unele viziuni ale integrării. În sfârșit, se demonstrează că integrarea, deseori concepută ca fiind un proces pașnic, în contrast cu tendințele violente ale naționalismului și ale statului-națiune, nu a luat întotdeauna o formă benignă.

Caseta 1.1. Termeni-cheie

Anschluss: „aderare”, termenul se referă la alipirea Austriei la Germania, interzisă de Tratatul de la Versailles și St. Germain, dar îndeplinită de către Hitler în martie 1938.

Bretton Woods: Conferința din iulie 1944, în cadrul căreia s-au pus bazele Băncii Internaționale pentru Reconstrucție și Dezvoltare (Banca Mondială) și ale Fondului Monetar Internațional.

Clauza națiunii celei mai favorizate: consfințită de multe tratate economice internaționale, presupune că un stat va fi favorizat la fel ca altele. Deși a fost creată cu scopul promovării comerțului liber, acest lucru nu s-a reușit întotdeauna.

Grossraumordnung: Termen dificil de tradus, ce se referă la o regiune întinsă. A fost utilizat de juristul german Carl Schmitt cu referire la blocurile continentale de la care se aștepta să domine arena internațională.

Imperiul Jagiellonian: format prin unirea teritoriilor poloneze și lituaniene în 1385, a constituit o mare putere europeană, rămânând un simbol al măreției poloneze încă mult timp după divizarea Poloniei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Mitteuropa: „Europa Centrală”, noțiune semnificând o zonă nedeterminată ca mărime, dar axată pe teritoriile în care se vorbește limba germană, având uneori conotații de hegemonie germană.

Regimul de la Vichy: regimul colaboraționist francez al mareșalului Pétain din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cu sediul în orașul balnear Vichy.

Risorgimento: „renaștere”, termen folosit cu referire la mișcarea italiană de unificare din secolul al XIX-lea.

Zollverein: „uniune vamală”, se referă la uniunea vamală din secolul al XIX-lea, dominată de Prusia.

Zwischeneuropa: „Europa de Mijloc”, termen referitor la statele europene dintre Germania și Rusia.

Integrare și dezintegrare înaintea Primului Război Mondial

Zollvereinul

Uniunea vamală dominată de Prusia (*Zollverein*), constituită în 1834, a fost unul dintre principalele modele de integrare și a continuat să-și exercite influența pentru o perioadă semnificativă din secolul următor. Amprenta lăsată de aceasta s-a simțit evident în discuțiile din timpul celui de-al Doilea Război Mondial cu privire la eventuala divizare politică a Germaniei. Faptul că o uniune vamală „ar fi dus la coordonare valutară, apoi la uniune monetară și, în cele din urmă, la uniune politică”, cum se presupune că s-a întâmplat în cazul *Zollvereinului*, s-a luat drept axiomă (Goldbach, 1991: 144). Mulți naționaliști germani ai secolului al XIX-lea de asemenea credeau că integrarea economică ar fi putut duce la integrare politică. Mult mai târziu *Zollvereinul* va fi invocat atât de către partizanii unei zone comerciale libere, ca un exemplu al modului în care statele suverane pot avea o politică economică liberală coordonată, fără vreun sacrificiu politic important, cât și de adepții Comunității Europene (Fischer, 1961: 105).

În mod ironic, cel care a subliniat faptul că citarea *Zollvereinului* ca model de integrare contemporană este neîntemeiată a fost un german, economistul politic Gustav Schmoller, acesta menționând că, de fapt, unificarea politică a precedat-o pe cea economică (Schmoller, 1916: 529). O asemenea paralelă nu era atât neîntemeiată, cât, mai degrabă, derutantă. În pofida continuării disputelor referitoare la originea și rolul *Zollvereinului*, în prezent, majoritatea autorilor sunt de acord cu faptul că formarea și expansiunea sa ulterioară au fost realizate din considerente pragmatice. Costurile ridicate ale administrării unor teritorii vamale separate, adesea de mică întindere, au făcut ideea creării unui teritoriu vamal unificat atractivă pentru statele mici, mai ales că distribuirea veniturilor a fost în mod intenționat denaturată pentru a le crea acestora avantaje. Însă nu ar trebui să se pună un accent prea mare pe acest lucru, dată fiind contribuția limitată a veniturilor vamale per ansamblu la bugetele de stat (Dumke, 1991; Voth, 2001).

Totuși *Zollvereinul* nu le oferea statelor asociate avantaje mult mai importante față de părțile terțe. Tratatul încheiat cu Olanda în 1839, cu Marea Britanie în 1841 și cu Belgia în 1844 au fost aspru criticate pentru ceea ce s-a considerat a fi concesiile excesive. În cazul Tratatului cu Belgia, *Zollvereinul* a făcut concesiile substanțiale doar în schimbul promisiunii că Belgia nu va avea o atitudine mai nefavorabilă decât până atunci (Henderson, 1939: 135, 161). S-a pus la îndoială chiar și impactul *Zollvereinului* asupra creșterii economice. Potrivit lui Voth, în perioada în care uniunea vamală era la momentul ei de vârf, între 1840 și 1860, rata creșterii economice a *Zollvereinului* era dezamăgitoare (2001: 114–116). Totuși se poate spune că una dintre consecințele uniunii a constituit-o împiedicarea reîntoarcerii la măsurile protecționiste dintre statele asociate (Kiesewetter, 1987: 99).

Întrebarea crucială este dacă integrarea economică a condus totuși la integrarea politică. Aici putem da un răspuns foarte clar. Atunci când tensiunile dintre Prusia și Imperiul Habsburgic de la sud au dus în cele din urmă la izbucnirea unui război, câteva dintre statele partenere ale Prusiei din cadrul *Zollvereinului* au pornit împotriva acesteia. Constituirea hegemoniei prusace și crearea asociată a Confederației nord-germane s-au

realizat prin conflicte armate declanșate împotriva opunerii aliaților economici ai Prusiei. Problema a fost soluționată prin mijloace politice și militare.

Naționalism și unificare

Ideea de naționalism suscită două imagini contradictorii: prima – un stat-națiune agresiv, unde loialitatea față de stat merge mână în mână cu ura față de alte popoare. A doua – intenția unui grup, caracterizat, de obicei, prin identitate lingvistică, etnică sau religioasă, de a se separa de la un stat existent în numele autodeterminării. Ambele imagini sugerează o barieră evidentă în calea proceselor extinse de integrare internațională. Totuși, după cum arată studiul excelent al lui E.J. Hobsbawm, aceste imagini erau complet eronate, cel puțin pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, iar în unele aspecte și mai târziu. Originalii „patrioți” erau considerați și ei înșiși se credeau a fi reformatori radicali sau revoluționari (Hobsbawm, 1990: 86). Ideea de națiune adoptată de aceștia se baza pe devotamentul față de o anumită formă de guvernământ în opoziție cu autoritățile existente. Trebuie să menționăm că revoluționarii francezi nu impuneau niciun criteriu etnic, lingvistic sau religios pentru obținerea cetățeniei. O simplă ședere în țară pentru o perioadă determinată era suficientă, deși cunoașterea limbii franceze era de dorit.

Faptul că distincția lingvistică era insuficientă pentru stabilirea naționalității avea și o altă fațetă. După cum a observat Hobsbawm, liberalii au presupus că există o mărime minimă pentru un stat-națiune viabil. S-a recunoscut în mod clar că nu toate grupurile lingvistice erau suficient de numeroase și că acestea urmau să fie absorbite – dacă nu erau deja – de unități mai mari și mai viabile (Hobsbawm, 1990: 31–37). Ambele elemente, ideea de patriotism ca mișcare revoluționară pornind de la mase și conceptul expansiv liberal de naționalitate puteau fi contopite în ceea ce s-a numit „naționalism european pronțional” (D. Appollonia, 2002: 180–181). Asemenea convingeri au fost incluse în programul „Țânăra Europă” din 1834 al naționalistului italian Giuseppe Mazzini. Cursul unificării italiene însă urma să producă un cu totul alt rezultat.

Atunci când unificarea s-a realizat, în 1859–1861, aceasta s-a întâmplat mai cu seamă datorită ambițiilor Regatului Piemont-Sardinia și ale prim-ministrului său manipulator Camillo Cavour, întotdeauna gata să-i exploateze pe cei ce favorizau unificarea pornind de la mase, dar care nu aveau resursele necesare și nici suficient sprijin popular pentru a-și putea atinge scopurile fără suportul celor care în realitate îi disprețuiau. Cavour, de exemplu, l-a descris pe eroul unificării populare Giuseppe Garibaldi ca pe „un sălbatic” și „o rușine a Italiei” (Mack Smith, 1996: 183). Asemenea remarci însă au trebuit să fie înlăturate din sursele istorice publicate, pentru a putea crea un mit unificat al ideii de *risorgimento*, un mit care s-a extins la crearea unei serii de monumente naționale, mai cu seamă la Roma, sub domnia noului rege care a acces la tron în 1878 (Gernert, 1998).

Evoluția evenimentelor din landurile germane era, de asemenea, complicată. Unul dintre curențele naționalismului german avea un ton antifrancez, amplificat de temerile preluării de către Franța a Renaniei în 1840. După Heinrich August Winkler, acest lucru a constituit o adevărată stagnare în dezvoltarea naționalismului german (Winkler, 2002a: 87). Totuși mai există și dovada continuării unui alt curent, descris de Dieter Langewiesche ca „naționalism federativ” (Langewiesche, 2000). Aici, competițiile de trageri și festivalurile muzicale care au contribuit enorm la înfăptuirea unității națiunii germane erau,

de asemenea, demonstrații ale diversității poporului german, participanții arborând cu mândrie steagurile statelor lor și îmbrăcându-se în costume regionale. Faptul că până și la sfârșitul anilor 1860 flamanzii, olandezii și elvețienii erau considerați a fi participanți potriviți la asemenea festivități caracteriza perfect natura acestei națiuni „germane” (Lan-gewiesche, 2000: 85).

Ca și în cazul Italiei, unificarea Germaniei a devenit posibilă datorită ambițiilor dinastice ale statului. Mitul unității germane se construia încă din perioada Războiului Franco-Prusac din 1870–1871. În memorii, discursuri și ziare, războiul era prezentat ca o apărare justificată a onoarei germane, aparent insultată de francezi. Se făceau analogii detaliate dintre situația din anul 1870 și cea din 1813, când armatele prusace s-au ridicat împotriva lui Napoleon după o serie de înfrângeri și umiliri. Armata era prezentată ca o întruchipare a națiunii germane (Becker, 2001: 292–376).

Integrarea economică și dreptul internațional

Odată cu semnarea tratatului anglo-francez din 1860 a început o perioadă de încheiere a tratatelor comerciale atât de extinsă, încât a stârnit asocieri cu ambițiile de creare a UE. După Marsh, „la fel ca și Comunitatea Europeană din secolul al XX-lea, rețeaua din secolul al XIX-lea a cuprins practic toată Europa Centrală și de Vest. Ambele aspirau la crearea unei piețe europene comune ce ar depăși limitele naționale ale unei uniuni vamale gen *Zollverein* german” (Marsh, 1999: 3). Însă afirmația este o exagerare, deoarece nu doar natura bilaterală a rețelei de tratate din secolul al XIX-lea, opusă de Marsh pe bună dreptate modelului din secolul al XX-lea, a reprezentat diferența dintre cele două. O diferență crucială există și în ceea ce ține de instituțiile și angajamentul irevocabil al Comunității Europene.

Cu toate acestea, opinia lui Marsh prezintă importanță sub aspectul evidențierii nivelurilor de integrare economică realizate, în parte intenționat, înainte de 1914. Prin contrast, perioada dintre 1914 și 1945, anii celui de-al doilea „Război de 30 de ani” al Europei, va apărea ca o perioadă a „dezintegrării” (Röpke, 1942). Comerțul intraeuropean a înflorit timp de vreo douăzeci de ani, înainte ca seria de tratate să fie pusă la punct în 1860 (Ashworth, 1974: 304). Cel mai uimitor este că, în pofida orientării majorității statelor către politici comerciale protecționiste, totuși s-a păstrat un nivel înalt de integrare, și nu doar sub aspect comercial. Companiile belgiene și germane controlau până la 35 de procente din cele mai importante zăcăminte de minereu de fier ale Franței. În 1911, câteva grupuri franceze de interes au fondat o întreprindere de cocsificare pe coasta olandeză. Cu puțin timp înainte de izbucnirea războiului, două treimi din forța de muncă în Lorena franceză erau formate din emigranți italieni. La minele de cărbune de pe Ruhr muncea un număr considerabil de polonezi, în ciuda antipatiei naționaliste crescânde și de lungă durată față de migrarea economică poloneză (Strikwerda, 1993: 1113, 1118, 1120–1121).

O puternică dimensiune transnațională poate fi găsită, de asemenea, în lucrările unor experți în drept (Koskeniemi, 2002). Carl Triepel, un conservator moderat și naționalist german, a încercat să apere validitatea dreptului internațional:

astăzi putem fi siguri de cel puțin un lucru: pe de o parte, națiunea nu e singura formă de organizare [*Lebenskreis*] capabilă să creeze legi, iar pe de altă parte, caracterul comun al

celor mai vitale interese și conștiința acestui caracter comun în rândul membrilor unei asemenea comunități trebuie considerate drept o premisă esențială pentru o asemenea creare [de legi]. (1899: 27)

Faptul că Europa constituia o asemenea comunitate era atât de evident, încât el a declarat pur și simplu că acest lucru „nu se pune în discuție” (Triepele, 1899: 27).

Viziunea imperiului și a integrării

Pe parcursul întregului secol al XIX-lea, au fost lansate mai multe îndemnuri spre crearea unei federații europene. Din perspectiva anului 1949, francezul Pierre Renouvin conchide că niciunul dintre aceste apeluri nu avea valoare practică. Este adevărat că scopul lor inițial consta în „educarea opiniei publice” (1949: 22), dar unii investeau prea multă încredere în forța opiniei publice. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, istoricul englez Sir John Robert Seeley vorbea despre perspectiva unor State Unite ale Europei, concepute vizibil după modelul Statelor Unite ale Americii, menționând în același timp dificultatea realizării unei asemenea sarcini. El a conchis că modelul federativ era într-adevăr posibil, cu toate că „nu poate fi atins doar pe căi diplomatice sau doar prin acțiuni guvernamentale, ci numai printr-o mișcare populară universală” (Seeley, 1871: 446).

Totuși a predominat nu unitatea europeană, ci viziunea imperiului. Într-o lucrare ulterioară, Seeley a prezis că, în 50 de ani, America și Rusia „vor opri cu totul dezvoltarea unor state europene cu vechime ca Franța și Germania, coborându-le pe o treaptă inferioară” (Seeley, 1897: 88). Soarta Marii Britanii nu avea să fie nici ea mai bună, decât dacă reușea să-și integreze imperiul într-o federație adevărată. Încă cel puțin de pe timpul unificării germane, alți autori considerau Germania mai degrabă o potențială amenințare decât una dintre victimele presupuselor direcții ale istoriei moderne. Interesant este că James Froude vedea natura amenințării la adresa Marii Britanii nu ca o provocare adusă supremației sale maritime prin expansiunea flotei prusace, ci sub forma unui „Zollverein extins” (Neitzel, 2000: 215).

Temerile că lumea era pe punctul de a se consolida în blocuri continentale sau imperiale au fost alimentate de așa factori ca expansiunea Statelor Unite și a Rusiei, războaiele de unificare de pe continent, calculele privind suprafețele țărilor și ale numărului populației, rasismul și darwinismul social de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Dacă ar fi fost să urmeze sfaturile vizionarilor pesimiști, Regatul Unit ar fi trebuit să stopeze în mod deliberat relațiile comerciale libere în favoarea integrării și protecționismului imperial. Această opțiune și-a pierdut actualitatea, cel puțin la momentul respectiv, în urma înfrângerii electorale a conservatorilor în 1906 (Neitzel, 2000: 261–263).

În Germania, dezbaterile asupra temei respective au încetat cam în aceeași perioadă. Acolo, ideea unei *Mitteuropa* integrate a jucat un rol mai mare și a captat interesul unor politicieni de marcă, precum și pe cel al Kaiserului. Totuși, când a venit timpul concluziilor practice în legătură cu aceste tendințe globale, politicienii și liderii lumii de afaceri au ezitat în fața riscurilor evidente ale integrării economice mondiale și europene. Aceste viziuni imperiale puneau sub semnul întrebării integrarea reușită și puterea inalienabilă a statelor-națiune europene, chiar și cu sprijinul imperiilor de peste ocean, însă, în

mod ironic, s-au confruntat cu realitatea integrării. Integrarea imperială, sub forma unui imperiu britanic sau a unei *Mitteleuropa* condusă de germani, ar fi implicat și un nivel important de dezintegrare internațională.

Primul Război Mondial și reconstrucția postbelică

Mitteleuropa

În lumina alianței militare dintre Germania și Imperiul Habsburgic, ca și a eficienței crescânde a blocadei britanice, nu e surprinzător faptul că ideea unei *Mitteleuropa* integrate a revenit curând pe agenda zilei. Ideea respectivă a apărut într-un memorandum de uz intern, pregătit pentru cancelarul german în septembrie 1914. Cea mai cunoscută publicație în domeniu a fost *Mitteleuropa*, de Naumann, care a apărut în anul următor (Naumann, 1915). Răspunsul ambivalent chiar și în interiorul Germaniei a indicat asupra anumitor probleme. Naumann a încercat să asigure popoarele nongermane din regiune că statutul lor nu se va limita la cel de subiecți coloniali ai unei regiuni dominate de germani. Însă Naumann nu numai că nu a reușit să-i convingă pe aceștia, dar a atras și critici vehemente din partea naționaliștilor germani radicali, care considerau că Naumann face prea multe concesii.

La fel de semnificativ a fost și faptul că discuția prelungită dintre cele două puteri central-europene în legătură cu crearea uniunii vamale s-a soldat cu succese minime. Relațiile dintre ele erau complicate, având în vedere că Imperiul Habsburgic era un stat multinațional, unde doar un sfert din populație era germană. Problemele care au urmat au devenit evidente atunci când Ministerul de Externe german a adresat un memorandum Vienei, muștrând-o pentru eșecul în oprirea influenței crescânde a populației slave a imperiului. Viena a răspuns cu o rezervă de înțeles, specificând că este un lucru firesc și ar trebui să fie tratat cu bunăvoință. Date fiind aceste tensiuni, este tentant să ne mulțumim cu contrastul dintre retorica și realitatea *Mitteleuropei*.

Totuși este posibil să arătăm cum ar fi putut evolua lucrurile, luând în considerare tratatele Germaniei cu Rusia și Finlanda din martie 1918 și cu România din mai 1918, precum și planurile privind soarta Poloniei și a Belgiei. Într-o măsură sau alta, tratatele respective prezintă un set de factori comuni. Primul este subordonarea militară față de Germania, armatele naționale, oficial autonome, aflându-se pe timp de război sub comandamentul german. Al doilea factor este controlul german asupra materiilor prime, uneori prin intermediul principalelor companii. Al treilea factor comun este controlul asupra rețelei de transport, iarăși, uneori prin intermediul unor companii și autorități aparent autonome. Al patrulea este atitudinea preferențială pentru bunurile germane. Cu toate că succesele armatelor germane, în special în Est, ar fi fost suficiente pentru a transforma conceptul de *Mitteleuropa* în realitate, înfrângerea din Vest a întrerupt orice dezvoltare ulterioară.

Pacificare și reconstrucție

Încheierea Tratatului de pace de la Versailles a fost o chestiune complexă, ghidată de considerente de securitate, în special ținând de retrasarea granițelor în Europa de Est, dar și în afara Europei, și, de asemenea, de ideea creării unei noi organizații globale, care a luat forma Ligii Națiunilor. Starea de spirit a popoarelor era în continuă schimbare. În cazul Germaniei, eșecul de a se împăca cu realitatea înfrângerii și cu noua constelație internațională creată s-au concentrat în subtitlul unei tentative recente de apreciere a stării de spirit a poporului: „Germanii, pe drumul de la o înfrângere neînțeleasă la o pace nedorită” (Klein, 1998).

Nu exista, practic, niciun semn al vreunei idei de integrare europeană. Cel mult, s-a recunoscut, într-o anumită măsură, necesitatea coordonării procesului de reconstrucție europeană, fiind creat un Consiliu Economic Suprem, instituție ce nu a supraviețuit totuși anului 1920. Ulterior, au mai fost și alte tentative, în special din partea miniștrilor german și francez de resort, de a coordona reconstrucția stabilind plata reparațiilor de către Germania. Alte scheme au fost propuse de către omul de afaceri german Hugo Stines și au atras interesul prim-ministrului britanic. Toate aceste încercări s-au împiedicat de un ansamblu de probleme economice internaționale, pentru care nimeni nu și-a asumat responsabilitatea principală, și de o serie de complicații politice asociate cu implementarea finală a acordului de pace și cu tentativa de a stabili relații între statele noi și cele vechi ale Europei. Un exemplu de asemenea tentativă este încheierea tratatului de la Rapallo dintre Germania și noul guvern sovietic. Acest tratat a fost interpretat ca un simbol al respingerii Occidentului de către germani, importanța lui fiind cu mult exagerată.

În 1922, anul când a fost încheiat Tratatul de la Rapallo, Richard Coudenhove-Kalergi a proclamat într-un ziar vienez mișcarea paneuropeană. El a pornit de la vechea idee a cristalizării lumii într-o rețea de blocuri continentale sau imperiale. Numai soarta unei Europe „fragmentate” părea nesigură. Cheia viitorului european rezida în relațiile franco-germane: „Atât timp cât Franța își va menține politica de sancțiuni și de ocupație a Rinului, iar Germania – orientarea rusească, Pan-Europa va rămâne o fantomă” (Coudenhove-Kalergi, 1922). În anul următor, el și-a dezvoltat ideile mai pe larg în cartea intitulată *Pan-Europa*, unde două particularități minore implicau sugestii mai ample. Una era o hartă cu ilustrarea extinderii Pan-Europei, pe care erau hașurate cu negru nu doar aria geografică a Europei, exclusiv Marea Britanie, dar și mari părți din Africa, unele teritorii din Extremul Orient și o mică porțiune din America de Sud. Acest lucru însemna că, prezumtiv, orice bloc, pentru a fi viabil, avea nevoie de teritorii coloniale. De asemenea, harta i-a permis lui Coudenhove-Kalergi să întocmească statistici ale populației și suprafețelor teritoriilor care făceau Pan-Europa comparabilă cu alte blocuri ipotetice. A doua particularitate era invitația de a adera la mișcarea paneuropeană. Iarăși se promova ideea că o mișcare transnațională de masă ar putea împinge guvernele spre integrare. Există o dispută considerabilă cu privire la faptul dacă grupurile mici care se pronunțau pentru integrarea europeană ar trebui să încerce crearea unei mișcări în masă sau să acționeze prin intermediul elitelor existente. În pofida propriilor tentative de a recruta o mișcare în masă, Coudenhove-Kalergi, un aristocrat, s-a dovedit a fi adeptul acțiunii prin intermediul elitelor.

Nu numai publiciștii considerau că guvernele pot fi induse sau, cel puțin, orientate spre integrarea europeană. Până la urmă, un ex-premier al Franței, Edouard Herriot, a fost cel care a scris că: „Trebuie să hotărâm dacă cei din serviciul public vor manifesta la fel de multă inițiativă și inteligență ca și persoanele particulare sau dacă, în chestiunile politice, ne vom mulțumi să mergem pe căile vechi, ignorând marea transformare, ce creează, pe neobservate, o lume absolut nouă” (Herriot, 1930: 152). Persoanele particulare pe care le avea în vedere erau cei care au creat Cartelul Internațional al Oțelului în 1926. Potrivit unui observator german, Cartelul ar fi putut avea „asupra structurii politice a Europei un efect similar cu cel pe care *Zollvereinul* l-a avut asupra structurii politice a Germaniei” (Pegg, 1983: 69).

Aceste speranțe, inclusiv cea a reînvierii mitului *Zollvereinului*, au fost încurajate de ceea ce părea a fi o îmbunătățire dramatică a atmosferei generale. În luna octombrie a anului precedent, prin Pactul de la Locarno, Germania a confirmat acceptarea frontierelor vestice, dar nu și a celor estice. Cei doi fondatori principali ai pactului, ministrul de externe francez Aristide Briand și cel german Gustav Stresemann, simbolizau speranța multora față de reintegrarea Germaniei în ordinea internațională și reconcilierea franco-germană. Dar ei au negociat îndelung și anevoios în interesul propriilor țări. În septembrie 1926, luna creării Cartelului Internațional al Oțelului, Germania a aderat la Liga Națiunilor. Partizanii integrării europene au început să facă progrese. În mai 1926, cu sprijinul lui Emile Mayrisch, persoană importantă în cadrul Cartelului Internațional al Oțelului, a fost fondat Comitetul de Documentare și Informare franco-german. Crearea Ligii Europene pentru Cooperare a urmat în septembrie. În luna următoare, Coudenhove-Kalergi a organizat primul congres al Uniunii Paneuropene. Ideile și dezbaterile de epocă au fost evocate mai târziu de Konrad Adenauer (Schwarz, 1986: 684), dar acestea, la fel ca și activitățile Cartelului Oțelului, nu puteau substitui acțiunile statale. Cartelul Oțelului a funcționat destul de bine în ceea ce privește coordonarea distribuției stabilite a pietelor, însă nu a reușit să facă față schimbării.

Cea mai surprinzătoare acțiune statală a fost, fără îndoială, oferta lui Briand, din septembrie 1929, de a crea „un gen de legătură federală”. Briand s-a referit destul de frecvent la ideea unei federații europene, dar speculațiile pe marginea acestei teme nu depășeau, de obicei, nivelul afirmațiilor confuze. Factorul care l-a convins pe Briand să facă o declarație publică în fața Adunării Generale a Ligii Națiunilor a fost, fără îndoială, preocuparea lui pentru securitatea pe termen lung a Franței. Instrumentul său forte împotriva Germaniei – ocuparea landului Renania – reprezenta un avantaj din ce în ce mai mic, urmând să ia sfârșit cel târziu în anul 1935. Eforturile francezilor de a obține garanții americane și britanice în caz de o eventuală agresiune germană nu au avut succes.

Acest lucru însă nu înseamnă că oferta lui Briand a fost una pur instrumentală. Ministrul era îngrijorat de divizările economice ale Europei și de slăbirea relativă a continentului în fața concurenței americane. Mai putea să fi existat și un alt factor. Un jurnalist care l-a însoțit pe Briand în trenul spre Geneva își amintea că acesta ar fi zis: „Într-o democrație, misticismul poporului trebuie întotdeauna hrănit. Poporului trebuie să i se stimuleze fantezia” (Siebert, 1973: 498). Faptul că psihologul maselor, Gustav Le Bon, era prieten cu Briand și adept al integrării europene, poate fi destul de semnificativ. Convingerea că masele pot fi manipulate era destul de răspândită. Totuși speranța lui Briand că propunerea sa va inspira sprijinul popular nu a fost mai justificată decât ideea de a